

политическая воля перевести провозглашенные права и свободы в плоскость социальной реальности [7; 23].

Динамизм демократическими процессам способны придать параллельное расширение как социально-экономических прав, так и граждан и политических прав и свобод. Преобразования в политической и идеологической сферах должны быть строго увязаны по срокам, темпам проведения с аналогичными мерами в социально-экономической области, поскольку все группы прав находятся между собой в тесной взаимосвязи и взаимодействии. Казахстанскому обществу необходимо осознать, что смыслом и движущей силой общественного прогресса является самореализация человека путем расширения его прав и свобод. Все структуры и институты общества и государства – лишь инструменты, обеспечивающие права и свободы человека.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30.08.1995г. (с изменениями и дополнениями от 7.10.1998 г., 21.05.2007 г., 02.02.2011 г., 10.03.2017 г., 23.03.2019 г.) // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
2. Закон Республики Казахстан «О государственной службе Республики Казахстан» от 23 ноября 2015 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.11.2021 г.) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36786682
3. Алексеев П.В., Панин А.В. Философия. Учебник. — М.: Проспект, 1999. - 412 с.
4. Общая теория государства и права: Академический курс в 2-х томах / Отв.ред. М.Н. Марченко. Т.1. Теория государства. — М.: Изд-во «Зерцало», 2000. — 296 с.
5. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. — М.: Инфра-М, 1997. - 445с.
6. Енин Р.В. Обеспечение и охрана прав и свобод человека как важнейшая функция государства (теоретический аспект) //Вестник КазНУ. Серия юридическая. –2004. — № 2 (23). - С. 71–79.
7. Искакова Г. Права и свободы человека в Казахстане: Государственная политика и общество //Саясат-Policy. - 2015. - № 9. - С. 21–23.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЛАУАЗЫМДЫ ТҮЛҒАЛАРДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІГІ СҰРАҚТАРЫ

Султанов Е. - Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, заң факультетінің 1 курс магистранты.

Ғылыми жетекші - Мусилимова К.С., Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының қауымдас-тырылған профессоры

Қазіргі уақытта мемлекеттік қызметшіге қойылатын ең басты талап – мемлекет пен халық мүддесінің алдында тікелей жауаптылық. Жауапкершілік болған жағдайда ғана заң мемлекетке қызмет етіп, халықтың билікке деген сенімін арттырып, мемлекет пен халықты біріктіретіні белгілі.

Қазақстан Республикасы өз Тәуелсіздігін алған уақыттан бастап еркін дамудың жолын іздеп, өзінің стратегиялық өркендеу жолын анықтады. Елбасы мемлекеттік

қызметтің мәні мен маңызы, оны осы заман талаптарына сай жетілдіру мәселесін айрықша атап көрсетті.

Біздің алдымызда азаматтардың сұранысына бағытталған тиімді мемлекеттік қызметшілердің корпусын қалыптастыру бойынша маңызды тапсырмалар тұр. Елбасымен «Бес институционалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі 100 нақты қадам» Ұлт жоспары бекітілген болатын. Мемлекеттік қызмет саласына бірқатар өзгерістер енгізіліп, бүгінгі таңда айтарлықтай жұмыстар жүргізілді [1].

Елбасының «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты Қазақстан халқына жолдауын іске асыру мақсатында Жалпыұлттық іс-шаралар жоспары бекітілді [2].

2019 жылдың 26 қарашасында «ҚР кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік қызмет және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша енгізілген өзгерістер мен толықтырулар туралы» Заң қабылданып, Президентпен қол қойылып, күшіне енді. Осы заң шеңберінде бірқатар заңдарға, оның ішінде, «Мемлекеттік қызметі туралы» Заңына да өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Енгізілген өзгерістердің қатарында мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін күшейту көзделген.

Аталған өзгерістермен бағынысты қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін саяси қызметшілердің отставкаға беру міндеті және бірінші басшылар мен құрылымдық бөлімшелердің басшыларының тәртіптік жауаптылықта болуы бойынша заңнамалық түзетулер енгізілді [3].

Мемлекеттік басқару теориясында мемлекеттік қызметшілердің "жауапкершілігі" ұғымына ерекше көңіл бөлінеді. Ғалымдар биліктің халық алдындағы жауапкершілігін саяси принцип ретінде қарастырады, яғни демократия жағдайында билік өкілеттіктерімен киінген адамдар өз әрекеттерінің салдары үшін жауап беруі керек.

Теорияда билік жауапкершілігінің келесі түрлері бөлінеді: саяси; заң; қоғамдық-адамгершілік. Мемлекеттік басқару теориясында мемлекеттік қызметшілердің «жауапкершілігі» ұғымына ерекше көңіл бөлінеді. Ғалымдар биліктің халық алдындағы жауапкершілігін саяси принцип ретінде қарастырады, яғни демократия жағдайында билік өкілеттіктерімен киінген адамдар өз әрекеттерінің салдары үшін жауап беруі керек [4].

Құқықтық мемлекеттерде заңдар қолданылады, қоғамдық және мемлекеттік институттар жұмыс істейді, арнайы рәсімдер қабылданады, олардың мақсаты барлық деңгейлерде билікті саяси жауапкершілікке тарту болып табылады. Биліктің жауапкершілігін іске асыру тетіктеріне парламенттерді тарату, парламентшілерді қайтарып алу, үкіметтердің отставкаға кетуі, сынға алу құқығы жатады. Біздің елімізде саясаттанушылар мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыру мақсатында ел азаматтарымен қоғамдық шарттар жасасу жолдарын ұсынады.

Биліктің заңды жауапкершілігі билікті шектейтін заңдарды қабылдауда, сондай-ақ оларды бұзғаны үшін жазалау шараларын белгілеуде көрінеді. Осы заңдардың іске асырылуы лауазымды адамдарды, оның ішінде жоғары тұрған адамдарды да олар жол берген бұзушылықтар үшін сотқа тартудан және қылмыстық жауаптылықтан көрінуі мүмкін. Біздің ойымызша, заңды жауапкершілікке қылмыстық, әкімшілік, тәртіптік, мүліктік жауапкершілік жатады.

Биліктің әлеуметтік-моральдық жауапкершілігін іске асыру қоғамның адамгершілікке жатпайтын, жалпыадамзаттық моральға қайшы келетін әрекеттерді жасайтын адамдарға билік етуіне жол берілмейтінін білдіреді. Қоғамдық-адамгершілік

жауапкершілік жүйесіне мемлекеттік қызметшілердің дербес жауапкершілігін жатқызуға болады.

Мемлекеттік басқарудың жеке субъектілері немесе лауазымды адамдар атқаратын қызмет жағдайына байланысты жалпыға міндетті сипаттағы шешімдер қабылдау өкілеттіктеріне ие болады. Егер әлеуметтік игіліктерге қол жетімді болса, оларды жеке мүдделерге пайдалануға азғырылады, деп атап өтті Ш.-Л. Монтескье әйгілі «Зандар рухы туралы» трактатында және билікке ие кез-келген адам оны теріс пайдалануға бейім деп жазды. Лауазымды адамның заңсыз мінез-құлқы, кінәсінің дәрежесіне және бағытына қарамастан, әрқашан мемлекеттің мүдделеріне қайшы келеді, мемлекеттік органдардың қызметіне нұқсан келтіреді. Біздің ойымызша, жеке жауапкершілік институты мемлекеттік басқарудағы лауазымды тұлғалардың жеке мүдделері мен мемлекет пен қоғам қоятын лауазымға қойылатын талаптар арасындағы қайшылықты жең алады.

Ғылыми әдебиеттерді одан әрі зерттеу бізді «жауапкершілік» ұғымын «міндет» ұғымымен анықтауға болмайтындығын түсінуге әкелді. Міндеттеме орындалуы немесе орындалмауы мүмкін. Бірақ жауапкершілік пайда болған кезде, яғни мәжбүрлеу аппараты іске қосылған кезде, жауапты адамның таңдауы болмайды – ол іске асырылатын міндеттің мазмұнын құрайтын әрекеттерді орындай алмайды. Мәселені осылай шешкен кезде жауапкершілік мемлекеттік саясатты іске асырудың құралына айналады.

Жауапкершілік бұзылған міндеттерді орындауға мемлекеттік мәжбүрлеуден гөрі көп нәрсе екендігі күмән тудырмайды. Бұл ерікті акт, адамның жалпы қабылданған ережелерді сақтауға ішкі мотивациясы. Дәл осы жерде моральдық жауапкершіліктің нақты, таза жеке тетіктері жүзеге асырылады: ұят пен өкініш, парыз бен кінә туралы сана. Мысалы, заңды жауапкершілікпен үйлескенде, олар теріс құқықтық бағалауды күшейтеді. Мүмкін, адамдар заңға қайшы емес, заңға бағыну қажеттілігі туралы санадан шығатын кездер болады, әр қадам өзінің азаматтық ар-ожданын өлшейді. Бірақ осы уақытқа дейін адамның жеке басының бостандығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғпай, басқа адамдармен үйлесімді өмір сүруге деген ұмтылысын тәрбиелейтін жеке жауапкершіліктің құқықтық институты болуы керек.

Мемлекеттік қызмет мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдарда мемлекеттік биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттіктерді атқару жөніндегі қызметін білдіреді. Мемлекеттік қызметшілер қызметінің сипаты оның Қазақстан Республикасының заңнамасына және әсіресе «Мемлекеттік қызмет туралы» заңға сәйкестігіне негізделеді. Бұл Заңда мемлекеттік қызметшілердің негізгі құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілердің қызметке кірісу кезінде өзіне жүктейтін бірқатар шектеулер көрсетілген.

Мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігін өз міндеттерін, басшылардың міндеттерін адал орындау, сондай-ақ олардың орындалмағаны немесе тиісінше орындалмағаны үшін салдарларды ұғыну және қабылдау деп түсінуге болады. ҚР "Мемлекеттік қызмет туралы" Заңында жауапкершілікке қатысты қағидаттардың бірі жазылған. Бұл қағидат мыналарды білдіреді: мемлекеттік қызметшілердің лауазымдық міндеттерін орындамағаны не тиісінше орындамағаны және өздерінің өкілеттіктерін асыра пайдаланғаны үшін жауапкершілік [5].

Шын мәнінде, мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілігі тек өз міндеттерін мүлтіксіз орындаумен шектелмейді және әрдайым тәртіптік жазаларға әкеп соқпайды. Осы аспектіні келесідей қарастырыңыз.

Жоғарыда аталған Заңда қызметшілердің екі түрі көрсетілген: саяси және әкімшілік. Мемлекеттік саяси қызметші-тағайындалуы (сайлануы), босатылуы және қызметі саяси-айқындаушы сипатқа ие, саяси мақсаттар мен міндеттерді іске асыруға жауапты мемлекеттік қызметші. Әкімшілік мемлекеттік қызметші-Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, өз қызметін тұрақты кәсіби негізде жүзеге асыратын мемлекеттік қызметші. Мемлекеттік қызметшілердің осы санаттары үшін тәртіптік жазаға ұшыраудың белгілі бір себептері, сондай-ақ жазалардың түрлері бар.

Мемлекеттік қызмет туралы заңның 43-бабында Мемлекеттік қызметшілердің жауаптылығы келесідей анықталады:

- Мемлекеттік қызметшілер өздерінің қызметтік міндеттерін орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес азаматтық-құқықтық, тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық жауаптылықта болад. Мемлекеттік қызметші атқару үшін алынған өкімнің құқыққа сыйымды екеніне күмәнданған кезде ол жөнінде өзінің тікелей басшысына және өкімді берген басшыға жазбаша нысанда дереу хабарлауға тиіс. Лауазымы бойынша жоғары тұрған басшы осы өкімді жазбаша түрде растаған жағдайда, егер оны орындау қылмыстық жазалануға тиіс әрекеттерге әкеп соқпайтын болса, мемлекеттік қызметші оны орындауға міндетті. Мемлекеттік қызметшінің құқыққа сыйымсыз өкімді орындауының салдарлары үшін осы өкімді растаған басшы жауапты болады.

- Лауазымды адамдардың лауазымдық өкілеттіктерді атқаруға қатысы жоқ және (немесе) Қазақстан Республикасының заңнамасын бұзуға бағытталған бұйрықтар мен нұсқаулар беруіне тыйым салынады.

- Мемлекеттік қызметшілердің өздеріне қатысты мемлекеттік орган қабылдаған шешімдер мен әрекеттерге (әрекетсіздікке) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен шағым жасауға құқығы бар.

Тәртіптік теріс қылықтар және жазалар

1. Мемлекеттік қызметшінің тәртіптік теріс қылығы – мемлекеттік қызметшінің өзіне жүктелген міндеттерді құқыққа қайшы түрде, кінәлі түрде орындамауы немесе тиісінше орындамауы, лауазымдық өкілеттіктерін асыра пайдалануы, қызметтік тәртіппен қызметтік әдепті бұзуы, сол сияқты Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген, мемлекеттік қызметте болуға байланысты шектеулерді сақтамауы.

2. Теріс себептермен қызметтен шығаруға алып келетін тәртіптік теріс қылық жасаған адамдарды өз еркімен қызметтен шығару, адамдарды мемлекеттік әкімшілік лауазымдарға құқыққа сыйымсыз тағайындау және (немесе) мемлекеттік әкімшілік лауазымдардан адамдарды құқыққа сыйымсыз босату, мемлекеттік әкімшілік қызметшілерге тәртіптік жазаларды құқыққа сыйымсыз қолдану, тест тапсырмаларының және өзге де конкурстық сұрақтардың мазмұнын жария ету, мүдделер қақтығысын болғызбау және реттеу жөніндегі шараларды қасақана қабылдамау, бағынысты мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу жөніндегі лауазымдық міндеттерді орындамау немесе тиісінше орындамау да тәртіптік теріс қылықтар деп танылады.

Бүгінде тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін мемлекеттік қызметшілерге мынадай жаза түрлері қолданылады:

- 1) ескерту;
- 2) сөгіс;

- 3) қатаң сөгіс;
- 4) қызметке толық сәйкес еместігі туралы ескерту;
- 5) атқаратын мемлекеттік лауазымынан шығару.

Қазақстан Республикасының заңдарында өзге де жаза түрлері белгіленуі мүмкін.

Мемлекеттік лауазымын төмендету түріндегі тәртіптік жаза уақытша бос мемлекеттік лауазымды қоспағанда, кез келген төмен тұрған бос мемлекеттік лауазым болған және мемлекеттік қызметші осы мемлекеттік лауазымға белгіленген біліктілік талаптарына сай келген кезде қолданылады. Мемлекеттік лауазымын төмендету конкурстық рәсімдер өткізілмей жүзеге асырылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметкерлердің тиісті жауапкершілік мәселесі жан жақты реттеліп, ашылған десек артық айтпаймыз. Алайда, осы жауапкершілікті толық түсініп, сезінуі үшін оны болдырмауға бағытталған кешенді шараларды әлі де болса жүргізу керек. Ол үшін азаматтардың арасында құқықтық білім бере отырып құқықтық сананы арттыру бойынша әрекеттерді жалғастыруға жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. 100 нақты қадам Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы.- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K150000010>
2. Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 5 қазандағы Жолдауы.- https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K18002018_1
3. <https://zanmedia.kz/68944/memlekettik-%D2%9Bzymetshilerdi%D2%A3zhauapkerhiligi/>.
4. Сансызбаева Г.Н., Мурашкин С.А. Особенности ответственности государственных служащих в Республике Казахстан.-<https://articlekz.com/article/15202>
5. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V ҚРЗ.- <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСТВА И ЕГО РЕАЛИЗАЦИЯ В СИСТЕМЕ НОРМАТИВНО- ПРАВОВЫХ АКТОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.

Балгимбекова Г.У. доктор PhD, профессор кафедры конституционного и международного права КарУ им. Е.А. Букетова

Байқоңыров .Ә.Д., магистрант первого курса кафедры конституционного и международного права КарУ им. Е.А. Букетова

В Республике Казахстан гражданство закреплено в системе нормативно-правовых актах. Эту систему можно рассматривать как комплекс политико-правовых и правовых актов, закрепляющих права и обязанности государства и личности. К политико-правовым актам можно отнести Декларацию о государственном суверенитете, Конституционный закон о государственной независимости, а также нормы Конституции